

Tadeusz KOŁOSOWSKI SDB
(Warszawa, UKSW)

AUTOBIOGRAFICZNA REFLEKSJA PRUDENCJUSZA NAD WŁASNYM ŻYCIEM U PROGU STAROŚCI

W pierwszych wersach *Praefatio carminum* Prudencjusz snuje refleksję nad upływającym własnym życiem:

„Dziesięć ja już pięcioleci, jeśli się nie mylę, przeżyłem i siódmy rok już dalszy mego życia niebo słońca kręgiem toczy. Niedaleki jest mój koniec: Starości już bliski dzień Bóg mi dokłada. Cóż pożytecznego ja w tak długim czasie dokonałem?”¹.

To postawione przez Prudencjusza, jak sądzi on u progu starości, pytanie, inspirowane go do uczynienia swoistego rodzaju rachunku sumienia, autobiograficznej refleksji nad własnym, dotychczasowym życiem. Jak przedstawia się ten rozrachunek poety z dotychczasowym swoim życiem? Zamysł nad okresem dzieciństwa zamyka poeta w jednym wersecie: „Pierwsze lata pod różgami groźnymi płakały”². Słowa te z pewnością odnoszą się do lat szkolnej edukacji. W starożytnej szkole w użyciu nauczycieli była często różga (*ferula*), a świadectw w literaturze starożytnej na jej temat tak ze strony pisarzy pogańskich, jak i chrześcijańskich mamy wiele. Przykładowo w jednym ze swoich listów poetyckich Horacy wspomina, jak Orbiliusz wymierzał mu jako małemu dziecku razy różgami³, a Martialis mówi o smutnych różgach i berłach pedagogów⁴. Św. Hieronim natomiast, gdy wspomina okres nauki szkolnej, odwołując się do jednej z satyr Juwenalisa stwierdza: „i ja pobierałem nauki, i ja często wrywałem rękę spod różgi”⁵. O biciu dzieci w szkole wspomina także w *Wyznaniach* św. Augustyn:

¹ Prudentius, *Carmina. Praefatio* 1-6, ed. M.P. Cunningham, CCL 126, 1: „Per quinquennia iam decem, ni fallor, fuimus; septimus insuper annum cardo rotat, dum fruimur sole volubili. Instat terminus et diem vicinum senio iam deus adplicat. Quid nos utile tanti spatio temporis egimus?” tłum. M. Brożek: Aureliusz Prudencjusz Klemens, *Wieńce męczeńskie (Peristephanon) oraz Przedślowie i Epilog*, wstęp i oprac. M. Starowieyski, ŻMT 40, Kraków 2006, 125.

² Tamże 7: „aetas prima crepantibus fleuit sub ferulis”, ŻMT 40, 125.

³ Por. Horatius, *Epistulae* II 1, 70: „[...] memini quae plagosum mihi parvo Orbilium dictare”.

⁴ Por. Martialis, *Epigrammata* X 62, 10: „Ferulaeque tristes, sceptrum paedagogorum [...]”.

⁵ Hieronymus, *Epistulae* 50, 5, CSEL 54, 393: „[...] et nos didicimus litterulas, et «nos saepe manum ferulae subtraximus»”, tłum. J. Czuj: Św. Hieronim, *Listy*, I, Warszawa 1952, 312; zob. Juvenalis, *Sermones* I 15; por. także Hieronymus, *Epistula* 57, 12.

„Posłano mnie do szkoły, abym poznawał nauki, których pożytek był dla mnie, biedaka, zupełnie niepojęty. Ilekroć opuściłem się w pracy, brałem w skórę. Taką metodę narzucili dorośli. Wielu chłopców, którzy żyli przede mną, przeszło już tę samą ciernistą ścieżkę”⁶.

Jak w związku z tym można ocenić słowa Prudencjusza, przez które wyraża on swój rozrachunek z okresem dzieciństwa? Wydaje się to być mający odzwierciedlenie w antycznej rzeczywistości topos literacki.

„A potem mnie toga nauczyła fałszu, kłamstwa, nie bez plam nieuczciwości”⁷.

Przywdziewając w 17 roku życia *toga virilis* Prudencjusz przeszedł zgodnie z rzymską tradycją z wieku chłopięcego w czas życia dojrzałego mężczyzny. Poeta ocenia, że w ten sposób rozpoczął okres życia oparty na kłamstwie i nieuczciwości. Jak można zinterpretować tak surową ocenę poety? W tym okresie zapewne Prudencjusz podjął studia retoryki⁸, która między innymi uczyła mówienia nieprawdy. Tę surową ocenę życia dojrzałego mężczyzny dopełnia Prudencjusz w kolejnych słowach, gdy stwierdza:

„Potem swawola rozwiązała, zuchwałość i zbytek – o, wstyd mi i przykro! – Pokalały wiek młodzieńczy niegodziwej złem rozpusty”⁹.

Życie zbyt koczownicze, zuchwałe i rozwiązłe, postrzegane z perspektywy lat, jest powodem do wstydu. Wydaje się, że w tych wersach Prudencjusz spogląda na miniony okres swego życia w sposób typowy dla wielu autorów wczesnochrześcijańskich. Przykłady tego można by tu mnożyć. Wystarczy przywołać choćby św. Cypriana z Kartaginy, który w piśmie *Do Donata* w następujących słowach opisuje swój stan życia przed ostatecznym nawróceniem i przyjęciem chrztu:

„[...] opilstwo wciąga, pycha nadyma, gniew rozpala, chciwość dręczy, okrucieństwo podnieca, żądza rozgłosu upaja, rozpusta pcha w przepaść”¹⁰.

Słowa Prudencjusza wydają się więc być kolejnym toposem, tym razem chrześcijańskim. Czy jednak taka interpretacja tych słów Prudencjusza jest wyczerpująca? Czy nie mamy tutaj do czynienia ze skrótowym opisem prawdziwego

⁶ Augustinus, *Confessiones* I 9, 14, ed. L. Verheijen, CCL 27, 8: „Inde in scholam datus sum, ut discerem litteras, in quibus quid utilitatis esset ignorabam miser et tamen, si segnis in discendo essem, vapulabam. laudabatur enim hoc a maioribus, et multi ante nos vitam istam agentes praestruxerant aerumnosas vias”, tłum. Z. Kubiak: Św. Augustyn, *Wyznania*, Warszawa 1982, 12.

⁷ Prudentius, *Carmina. Praefatio* 7-8, CCL 126, 1: „[...] mox docuit toga infectum uitiiis falsa loqui non sine crimine”, ŻMT 40, 125.

⁸ Por. M. Starowiejski, *Wstęp*, ŻMT 40, 43.

⁹ Prudentius, *Carmina. Praefatio* 10-12, CCL 126, 1: „Tum lasciva protervitas et luxus petulans (heu pudet ac piget) foedavit iuvenem nequitiae sordibus et luto”, ŻMT 40, 125.

¹⁰ Cyprianus Carthaginensis, *Ad Donatum* 3, ed. M. Simonetti, CCL 3A, 4: „Vinolentia invitet, inflat superbia, iracundia inflammet, rapacitas inquietet, crudelitas stimulet, ambitio delectet, libido praecipitet”, tłum. M. Szarmach: Cyprian, *Do Donata*, VoxP 8 (1988) z. 15, 1009.

kryzysu religijnego i moralnego, jaki przeżywał poeta? Badacze spuścizny literackiej Prudencjusza nie wykluczają, że walki grzechów i cnót w jego *Psychomachii* są odbiciem własnych wewnętrznych zmagania poety¹¹.

W kolejnych słowach poeta przechodzi do oceny swojego życia zawodowego:

„Wnet procesy i burzliwe zajęły mnie spory i marna ambicja wygrywania spraw w kłopoty mnie wikłała bardzo trudne”¹².

Prudencjusz w pewnym okresie czasu wykonywał zawód adwokata. Zawód ten z natury rzeczy angażuje w sporne procesy i wzmaga ambicje zwycięstwa, może dlatego więc poeta z niechęcią o nim wspomina.

W kolejnym wersie Prudencjusz dodaje:

„Dwakroć prawa wędzidlami miałem zaszczyt sprawom znacznych miast przewodzić: sprawiedliwość oddawałem dobrym, w złych budziłem trwogę”¹³.

Tymi słowami poeta przechodzi do wspomnienia początków swojej działalności w administracji państwowej. Jak się przypuszcza, mogło to mieć miejsce około 378 r., kiedy Prudencjusz został zarządcą dwu miast, mając przy tym władzę sądowniczą. Ks. prof. Starowieyski przypuszcza, że Prudencjusz mógł wtedy działać jako *corrector*¹⁴. Jak widać, wspomnienia poety z tego okresu działalności mają wydźwięk bardziej pozytywny. Prudencjusz piął się wyżej po szczeblach kariery państwowej:

„W końcu mnie łaskawość władcy wyniosła do stopnia w służbie jego dworu: przyjął mnie do siebie, każąc stać w najbliższym otoczeniu”¹⁵.

Jaką funkcję publiczną pełnił poeta za panowania Teodozjusza Wielkiego lub Honoriusza? Dokładnie nie wiadomo. Prawdopodobnie była to funkcja wysokiego urzędnika tzw. *proximus* odpowiedzialnego za korespondencję cesarską¹⁶. „Pośród tego bieгло życie”¹⁷ – w tych słowach konkluduje Prudencjusz ten swoisty rachunek sumienia z własnego dotychczasowego życia, w którym raz jeszcze przebiega u progu starości drogę własnego życia. Przebiega krótko swoją przeszłość: utrapienia dzieciństwa z powodu bicia nauczycieli w szkole, uzyskanie togi i rozpoczęcie studiów retorycznych, błędy młodości, z powodu których odczuwa teraz wstyd, zawzięta i gorliwa kariera adwokacka, wreszcie

¹¹ Por. Starowieyski, *Wstęp*, ŻMT 40, 43.

¹² Prudentius, *Carmina. Praefatio* 13-15, CCL 126,.: *Exim iurgia turbidos armarunt animos et male pertinax uincendi studium subiacuit casibus asperis*, ŻMT 40, 125.

¹³ Prudentius, *Carmina. Praefatio*, CCL 126, 18-20: „Bis legum moderamine frenos nobilium reximus urbium; ius civile bonis reddidimus, teruimus reos”, ŻMT 40, 126.

¹⁴ Por. M. Starowieyski, *Wstęp*, ŻMT 40, 44.

¹⁵ Prudentius, *Carmina. Praefatio* 19-21, CCL 126, 1: „Tandem militiae gradu euectum pietas principis extulit adsumptum propius stare iubens ordine proximo”, ŻMT 40, 126.

¹⁶ Por. Starowieyski, *Wstęp*, ŻMT 40, 44.

¹⁷ Prudentius, *Carmina. Praefatio* 22, CCL 126, 1: „Haec dum vita volans agit”, ŻMT 40, 126.

rozwój kariery publicznej. Są to szybkie obrazy z kolejnych etapów jego życia, które wskazują na zasadniczą zwięzłość autobiograficznego wywodu.

Po tym skrótowym refleksyjnym spojrzeniu na własne dotychczasowe życie w kolejnych wersach *Praefatio carminum* Prudencjusz ukazuje przeżycia związane z nadchodzącą świadomością własnej starości:

„A oto i przyszła starości siwizna, [...]. A głowy włos siwy dowodzi, jak wiele upłynęło zim, jak wiele po nich róż wróciło polom”¹⁸.

Na poczucie starości u poety wskazują tutaj, podobnie jak u Horacego, wyrażenia „canities seni” i „nix capitis”¹⁹ – siwe włosy na głowie wskazują na upływające lata, wiele minęło już wiosen i zim, które przeżył poeta. A to jego zdaniem prowadzi do jednego, zbliżającego się już kresu życia, któremu nieodłącznie towarzyszy śmierć:

„Czy to wszystko coś pomoże. Czy dobre, czy złe to, gdy życia kres przyjdzie, gdy już śmierć to wszystko przetnie, czymkolwiek jest, czym ja byłem?”²⁰.

W obliczu śmierci, która kładzie kres ziemskiemu życiu, właściwie wszystko staje się obojętne, względna jest wartość wszystkiego, co w życiu miało miejsce.

Kolejne wersy doprecyzowują jeszcze myśl poety:

„Trzeba było rzec do siebie: czymkolwiek ty jesteś, świat, któryś czcił, zgubą jest twej duszy! Jej pragnienia obce Bogu, twemu Panu”²¹.

Ten fragment zaczyna się od słów „dicendum mihi”. To gerundivum wskazuje tutaj na powinność, konieczność przeprowadzenia rozmowy z samym sobą, dialogu z własną duszą. Na jaką wartość u progu wieczności chce się otworzyć poeta w tej rozmowie z samym sobą? Tą wartością jest Bóg. W perspektywie tej wartości Prudencjusz dostrzega zgubną wartość świata, któremu dotychczas służył. Czas życia, jaki pociee pozostał, powinien więc poświęcić na uzyskanie zasług przed Bogiem:

„Lecz niech chociaż pod sam koniec ta dusza grzesznica głupotę swą rzuci, niech choć słowem Boga chwali, gdy nie może zasługami!”²².

W tym fragmencie naszą uwagę zwraca przede wszystkim słowo głupota (*stultitia*). Wchodząc w okres starości (*fine sub ultimo*) poeta powinien wyzuć się

¹⁸ Tamże 23, 26-27, CCL 126, 1-2: „[...] inrepsit subito canities seni, [...]. Quam multas hiemes voluerit et rosas pratis post glaciem reddiderit, nix capitis probat”, ŻMT 40, 126.

¹⁹ Por. Horatius, *Carmina* IV 13, 12: „[...] turpant et capitis nives”.

²⁰ Prudentius, *Carmina. Praefatio* 28-30, CCL 126, 2: „Numquid talia proderunt carnis post obitum vel bona vel mala, cum iam quidquid id est quod fueram mors aboleuerit?”, ŻMT 40, 126.

²¹ Tamże 31-33, CCL 126, 2: „Dicendum mihi: «quisquis es, mundum quem coluit mens tua perdidit; non sunt illa dei quae studuit, cuius habebis»”, ŻMT 40, 127.

²² Tamże 34-36, CCL 126, 2: „Atqui fine sub ultimo peccatrix anima stultitiam exuat; saltem voce deum concelebret, si meritis nequit”, ŻMT 40, 127.

z głupoty, nadszedł czas na mądrość (*sapientia*). W ten sposób w *Przedślowiu* Prudencjusza mamy do czynienia z kolejnym chrześcijańskim toposem²³, jak bliskoźnacznikiem młodości jest *stultitia*, tak starości *sapientia*. To mądrość staje się w jakiś sposób metaforą upływających lat. Wraz z upływem lat człowiek zmienia swój sposób myślenia i zwraca się w stronę Boga, by go chwalić, jeśli nie w pełni zasługami to przynajmniej słowem, to znaczy swoją poezją.

I w tym miejscu *Praefatio carminum* Prudencjusz – jak bardzo słusznie ocenia to ks. M. Starowieyski – rozpoczyna swoje credo poetyckie²⁴:

„Niech hymnami dni wypełnia, niech noc jej nie mija bez Pana wielbienia, niech z herezją walczy, wiarę katolicką niech wyjaśnia. Kultury niech pogańskie depcze, zabobon twój, Rzymie, niech dotknie zagładą, męczennikom niechaj pieśni, apostołom chwałę śpiewa”²⁵.

Nie jest to zapowiedź poetyckiej twórczości naszego autora. W momencie gdy na kilka lat przed śmiercią Prudencjusz pisał *Przedślowie*, wykonał je już, jeśli nie w całości, to przynajmniej w znacznej części, całe swoje dzieło poetyckie: poeta ocenia tutaj zawartość własnych dzieł, redagując je na sposób wykazu²⁶.

Cały utwór poeta kończy w sposób następujący:

„O tym pisząc, czy też mówiąc, o, niechbym z pęt ciała mógł wolny ulecieć, język by mnie uniósł tym ostatnim głosu wzlotem!”²⁷.

W tych ostatnich słowach utworu Prudencjusz wyraża przekonanie, że to jego twórczość poetycka, która wielbi Boga dniem i nocą, słaui apostołów i męczenników, walczy z bałwochwalstwem i herezjami oraz wyjaśnia wiarę katolicką, zapewni mu zbawienie. Jak przedstawia to poeta, w typowy zresztą dla wielu wczesnochrześcijańskich autorów sposób, śmierć będzie dla niego wyzwoleniem duszy z ciała, która ostatecznie w sposób wolny wzleci do Boga wznosząc się na wyżyny niebios.

W konkluzji należy postawić pytanie, jaką wartość ma zawarta w *Przedślowiu* autobiograficzna refleksja Prudencjusza nad własnym życiem i twórczością poetycką? Poważny badacz Prudencjusza K. Thraede chyba zbyt surowo ocenia *Praefatio carminum*, gdy stwierdza, że jest ono niczym innym

²³ Odwołanie się do siwizny, symbolu mądrości i w przeciwstawieniu do głupoty, symbolu młodości, jest ulubionym motywem autorów chrześcijańskich.

²⁴ Por. M. Starowieyski, *Wstęp*, ŻMT 40, 47.

²⁵ Prudentius, *Carmina. Praefatio* 37-42, CCL 126, 2: „Hymnis continuet dies, nec nox ulla vacet quin dominum canat; pugnet contra hereses, catholicam discutiat fidem, conculcet sacra gentium, labem, roma, tuis inferat idolis, carmen martyribus devoveat, laudet apostolos”, ŻMT 40, 127.

²⁶ Por. B. Nanni, *La vecchiaia in Aurelio Prudentio Clemente*, w: *Senectus. La vecchiaia nell' antichità*, ed. U. Mattoli, Bologna 2007, 603-604.

²⁷ Prudentius, *Carmina. Praefatio* 43-45, CCL 126, 2: „Haec dum scribo vel eloquor, vinclis o utinam corporis emicem liber quo tulerit lingua sono mobilis ultimo!”, ŻMT 40, 127.

jak zbiorem poetyckich i retorycznych komunałów²⁸. Ta opinia badacza jawi się chyba jako zbyt surowa. Co prawda, w *Przedślowiu* Prudentiusz w formie poetyckiej, ale i w telegraficznym skrócie przebiega całe swoje dotychczasowe życie, wiele znajdziemy w nim toposów i leksykalnej zależności, przede wszystkim od Horacego²⁹, ale z drugiej strony *Praefatio carminum* jest całkiem dobrym źródłem dla badań nad biografią Prudentiusza. Choćby wers, w którym poeta pisze: „jak konsulat Salii dawny. Pod nim pierwszy dzień ujrzałem [...]”³⁰, pozwala nam ustalić datę urodzin poety na 348 rok. Mamy, co prawda, aluzyjne i lakoniczne informacje na temat pracy zawodowej, kariery publicznej i ogólne spojrzenie na całość dzieła poetyckiego. Ks. prof. Marek Starowieyski określa *Przedślowie* jako piękne wyznanie, pełne pokory, ale i dumy poetyckiej³¹. I ta ocena wydaje się być bardzo trafnym syntetycznym ujęciem wartości *Przedślowia* Prudentiusza.

THE AUTOBIOGRAPHICAL REFLECTION OF PRUDENTIUS OVER
THE OWN LIFE WITHIN A PERIOD OF THE OLD AGE

(Summary)

The author analyses the beginning of the poetic work of Prudentius (*Praefatio*) in whom the poet does the self-examination over his own previous life. The poet runs short his own past: the childhood, the beginning of rhetorical studies, errors of the youth, the lawyer's career, finally the development of the public career. This are quick scenes from following stages of his life. The poet considers, how to live the period of the old age. One ought to talk with himself, to perform the dialogue with the own soul. The old age is the time which man should think about God. The poet wants to laud God with his own word, with her own poetry. Prudentius expresses the conviction that his poesy, lauds God with the day and by night, praises apostles and martyrs, fights with the idolatry and heresies and explains Catholic faith. Such poetry will assure him the salvation.

²⁸ Por. K. Thraede, *Studien zu Sprache und Stil des Prudentius*, Göttingen 1965.

²⁹ Na tę zależność zwraca między innymi uwagę B. Nanni, *Aurelio Prudentio Clemente*, s. 604-610.

³⁰ Prudentius, *Carmina. Praefatio* 24-25, CCL 126, 1: „[...] veteris me saliae consulis [...]. Sub quo prima dies mihi”, *ŻMT* 40, 126.

³¹ Por. Starowieyski, *Wstęp*, *ŻMT* 40, 47.